Ilmiy tadqiqotlar va ularning yechimlari jurnali
Aoka guvohnoma № 323759 ISSN: 3060-4818

MAKTABGACHA YOSHDAGI NUTQ BUZILISHLARI BO‘LGAN BOLALARDA SENSOR INTEGRATSIYA ASOSIDA MULOQOT KO‘NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH TEXNOLOGIYALARI

Shukurova Go’zal Shuhrat qizi
Toshkent Kimyo Xalqaro Universiteti.
2- kurs magistr
+998 99 493 11 12
https://doi.org/10.5281/zenodo.23950432

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi nutq buzilishlari bo‘lgan bolalarda muloqot ko‘nikmalarini rivojlantirish jarayoniga sensor axborotni qayta ishlash xususiyatlarini hisobga oluvchi korreksion-logopedik texnologiyalarni kiritishning nazariy va metodik asoslari tahlil qilinadi. 2015-yildan keyin nashr etilgan tadqiqotlar asosida sensor integratsiya, funksional kommunikatsiya, birgalikdagi diqqat, navbat almashish, nutqni tushunish va ekspressiv nutqning o‘zaro aloqasi muhokama qilinadi. Taktil, proprioseptiv, vestibulyar, eshituv va ko‘ruv faoliyatlari muloqot maqsadlari bilan bog‘langan oltita amaliy metodika tavsiflanadi. Metodik tavsiyalar empirik tajriba natijasi sifatida emas, balki dalillarga asoslangan yondashuvlarni birlashtiruvchi mualliflik modeli sifatida taqdim etiladi. Sensor integratsiya mashqlarining nutqqa bevosita ta’siri to‘g‘risidagi dalillar cheklanganligi, shu bois ularni mustaqil davo emas, balki individual ehtiyojga moslashtirilgan logopedik yordamning qo‘shimcha tarkibiy qismi sifatida qo‘llash zarurligi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: maktabgacha yosh, nutq buzilishlari, sensor integratsiya, kommunikativ kompetensiya, logopediya, taktil idrok, propriosepsiya, birgalikdagi diqqat, funksional muloqot, multimodal yondashuv.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются теоретические и методические основы формирования коммуникативных навыков у детей дошкольного возраста с речевыми нарушениями с учетом особенностей сенсорной обработки информации. На основе научных публикаций после 2015 года анализируется взаимосвязь сенсорной интеграции, функциональной коммуникации, совместного внимания, очередности взаимодействия, понимания и экспрессивной речи. Представлены шесть практических коррекционно-логопедических методик, сочетающих тактильные, проприоцептивные, вестибулярные, слуховые и зрительные виды деятельности с конкретными коммуникативными целями. Предложенная модель является методической разработкой, а не результатом проведенного клинического эксперимента. Подчеркивается ограниченность доказательств прямого влияния сенсорных вмешательств на речь и необходимость их использования как дополнения к индивидуализированной логопедической помощи.

Ключевые слова: дошкольный возраст, речевые нарушения, сенсорная интеграция, коммуникативные навыки, логопедия, тактильное восприятие, проприоцепция, совместное внимание, функциональная коммуникация.

ABSTRACT

This article examines theoretical and methodological approaches to developing communication skills in preschool children with speech and language disorders while accounting for individual sensory-processing differences. Drawing on research published after 2015, it discusses sensory integration in relation to functional communication, joint attention, turn-taking, receptive language, and expressive language. Six practical speech-language intervention activities combine tactile, proprioceptive, vestibular, auditory, and visual experiences with explicit communication targets. The proposed framework is a methodological synthesis rather than the outcome of a newly conducted experimental study. Because evidence for direct language gains from sensory integration interventions remains limited, sensory activities are presented as individualized supports alongside established speech-language interventions, not as stand-alone treatment.

Keywords: preschool children, speech and language disorders, sensory integration, communication skills, speech-language therapy, tactile processing, proprioception, joint attention, functional communication.

KIRISH

Maktabgacha davrda nutq bolaning ijtimoiy munosabatlarga kirishishi, o‘z ehtiyojlarini ifodalashi, o‘yin faoliyatini tashkil etishi va ta’limga tayyorlanishining asosiy vositalaridan biridir. Nutq buzilishlari fonetik-fonologik, leksik-grammatik, reseptiv-ekspressiv va pragmatik sohalarda turlicha namoyon bo‘ladi. Shuning uchun muloqotni shakllantirish faqat tovush talaffuzini to‘g‘rilash bilan cheklanmay, bola tashabbusi, so‘rov bildirish, javob qaytarish, suhbatdoshni tinglash va muloqotni davom ettirish kabi funksional ko‘nikmalarni ham qamrab olishi lozim [1, 2].

Sensor integratsiya tushunchasi turli sezgi tizimlaridan keluvchi axborotni tartibga solish va faoliyatga mos javob shakllantirish jarayoniga taalluqlidir. Ba’zi bolalarda kuchli tovush, tegish, harakat yoki ko‘ruv stimullari bilan bog‘liq noqulayliklar mashg‘ulotga qatnashishni qiyinlashtirishi mumkin. Biroq sensor xususiyatlarning mavjudligi barcha nutq buzilishlarining sababi degani emas; diagnostika va aralashuv bolaning aniq ehtiyojiga tayangan holda belgilanadi.

Tadqiqotning maqsadi — maktabgacha yoshdagi nutq buzilishlari bo‘lgan bolalarda sensor ehtiyojlarni hisobga olgan holda funksional muloqotni shakllantirishga yo‘naltirilgan metodik texnologiyalarni ilmiy manbalar asosida tizimlashtirish. Vazifalar: ilmiy dalillarni tahlil qilish; sensor va kommunikativ maqsadlarni farqlash; amaliy mashg‘ulot algoritmlarini ishlab chiqish; kuzatuv mezonlarini belgilash.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA NAZARIY ASOSLAR

Roberts va Kaiser (2015) 24–42 oylik til rivojlanishi kechikkan 97 bola va ularning ota-onalari ishtirokidagi randomizatsiyalangan tadqiqotda ota-onaga o‘rgatiladigan tilni rag‘batlantirish strategiyalarini o‘rgangan. Tadqiqotda reseptiv til ko‘rsatkichlarida ijobiy farq aniqlangan, ammo keng

qamrovli ekspressiv til natijasida ishonchli ustunlik qayd etilmagan [1]. Bu natija muloqot maqsadlarini aniq tanlash va oila ishtirokini ta'minlash zarurligini ko'rsatadi.

Schaaf va hammualliflar (2018) Ayres Sensory Integration (ASI) bo'yicha tizimli sharhda autizmli bolalarda individual funksional maqsadlar va ishtirok ko'rsatkichlari uchun kuchliroq dalillarni, til va ijtimoiy ko'nikmalarga ta'sir bo'yicha esa yetarli bo'lmagan dastlabki dalillarni qayd etgan [3]. Ushbu xulosalarni barcha nutq buzilishlari bo'lgan bolalarga avtomatik ko'chirish ilmiy jihatdan to'g'ri emas.

Hume va hammualliflar (2021) autizm bo'yicha 972 maqolani qamrab olgan sintezda 28 ta dalillarga asoslangan amaliyotni ajratgan [4]. Jumladan, vizual qo'llab-quvvatlash, tabiiy muhitdagi o'rgatish, modellashtirish va funksional kommunikatsiya yondashuvlari muloqot maqsadlari uchun muhim metodik manba bo'la oladi. Bu sharh ham aynan barcha turdagi nutq buzilishlari uchun universal natija sifatida talqin qilinmasligi kerak.

ASHA klinik tavsiyalarida maktabgacha yoshdagi bolalar bilan ishlashda fonologiya, semantika, morfosintaksis va pragmatikani birgalikda baholash; bolaning qiziqishiga ergashish, nutqni kengaytirish (expansion), qayta shakllantirish (recast), maqsadli til stimulyatsiyasi va ota-ona vositachiligidagi aralashuvlar tavsiya etiladi [2]. Sensor faoliyat muloqot vazifasini bajarishga qulay kontekst yaratishi mumkin, lekin nutqni o'rgatishning o'zi aniq kommunikativ mashq orqali amalga oshadi.

METODOLOGIK YONDASHUV

Ish nazariy-metodik sharh sifatida tuzildi. Manbalar tanlash mezonlari: 2015-yil va undan keyingi nashrlar; bolalar nutqi, kommunikatsiya yoki sensor integratsiya bilan bog'liqlik; metodologiyasi va bibliografik identifikatorlari tekshiriladigan ilmiy maqolalar hamda professional klinik qo'llanmalar. Maqolada yangi bolalar guruhi, klinik o'lchovlar yoki statistik samaradorlik ko'rsatkichlari mavjud emas. Taklif etilayotgan mashqlar mavjud dalillarni pedagogik sharoitga moslashtirish natijasidir.

SENSOR-KOMMUNIKATIV TEXNOLOGIYALARNING AMALIY MODELI

"Sehrli xalta" — taktil tanish va so'rov bildirish

Maqsad: predmetni tanlash, nomlash va "bering", "yana", "bu nima?" kabi so'rovlarni faollashtirish. Jihoz: turli fakturali, xavfsiz yirik buyumlar va ularning rasmlari. Jarayon: bola xaltadan buyumni tanlaydi; logoped "yumshoq to'p", "qattiq kub" kabi namunani beradi; bola so'z, imo-ishora yoki rasm orqali tanlovini bildiradi. Logoped javobni kengaytiradi: "to'p" → "yumshoq to'pni ber". Ko'rsatkich: mustaqil so'rovlar soni va ikki komponentli ifodalar ulushi.

"Birga quramiz" — proprioseptiv o'yin va navbat almashish

Maqsad: sherik bilan navbatlashish va harakatni til bilan muvofiqlashtirish. Jihoz: katta yengil bloklar. Jarayon: bola va logoped navbat bilan blok qo'yadi, "mening navbatim", "sening navbating", "ustiga qo'y" ifodalari modellashadi. Kerak bo'lsa, vizual navbat belgisi qo'llanadi.

Ko'rsatkich: yordamsiz navbat almashishlar va bajarilgan og'zaki ko'rsatmalar.

"To'xta–yur" — harakatli o'yin va nutqni tushunish

Maqsad: "to'xta", "yur", "sekin", "tez" ko'rsatmalarini tushunish hamda tashabbus ko'rsatish. Jihoz: xavfsiz yo'lak va rangli belgilar. Jarayon: harakatlar avval vizual ishora bilan, so'ng qisqa og'zaki ko'rsatma bilan bajariladi; keyinchalik bola kattaga buyruq beradi. Ko'rsatkich: ko'rsatmaga to'g'ri javob foizi va bolaning tashabbuslari. Vestibulyar sezgirlik bo'lsa keskin aylantirish va majburiy tebratish qo'llanmaydi.

“Tovushni top” — eshituv farqlash va dialog

Maqsad: maishiy tovushlarni farqlash, manbani ko‘rsatish va savol-javobni rivojlantirish. Jihoz: qo‘ng‘iroq, qog‘oz, suv ovozi va predmet rasmlari. Jarayon: qulay balandlikda bitta tovush eshittiriladi, bola mos rasmni tanlaydi; logoped “Nima ovoz chiqardi?” deb so‘raydi, javobni nutqiy kengaytiradi. Ko‘rsatkich: to‘g‘ri identifikatsiya va muloqot javoblari.

“Rangli yo‘l” — vizual ketma-ketlik va hikoyalash

Maqsad: ketma-ket ko‘rsatma va sodda voqeani ifodalash. Jihoz: 3–4 ta piktogramma, rangli izlar. Jarayon: bola rasm ketma-ketligiga ko‘ra “oldin–keyin–oxirida” harakat qiladi, so‘ng o‘zi nima qilganini hikoya qiladi. Ko‘rsatkich: mustaqil ketma-ketliklar va bog‘langan gaplar soni.

“Suvli do‘kon” — sensor o‘yin va funksional muloqot

Maqsad: tanlov, iltimos, rad etish va sherik bilan kelishuv. Jihoz: suvli idishlar, yirik xavfsiz o‘yinchoqlar, sochiq, rasmli tanlov kartalari. Jarayon: “qaysi idish?”, “yana suv kerakmi?”, “menga ko‘k kosani ber” kabi real kommunikativ vaziyatlar yaratiladi; bolaning har qanday mos kommunikativ javobi qabul qilinib, og‘zaki namuna bilan boyitiladi. Ko‘rsatkich: spontan kommunikativ aktlar va sherikka yo‘naltirilgan murojaatlar.

BAHOLASH MEZONLARI VA TADQIQOT DIZAYNI

Dastlabki va yakuniy baholashda bir xil davomiylikdagi tabiiy o‘yin kuzatuvidan foydalanish mumkin. Tavsiya etiladigan ko‘rsatkichlar: (1) 10 daqiqadagi spontan so‘rovlar; (2) navbat almashishning mustaqil epizodlari; (3) 10 ta oddiy ko‘rsatmadan to‘g‘ri bajarilganlari; (4) birgalikdagi diqqatga oid epizodlar; (5) nutqiy yoki alternativ kommunikativ javoblar; (6) sensor noqulaylik sababli faoliyatdan chekinish holatlari. Har bir ko‘rsatkich uchun operatsion ta’rif, kuzatuv vaqti va baholovchi ko‘rsatmasi oldindan belgilanadi.

Amaliy kuzatuv uchun 0–4 balli yordam darajasi shkalasi taklif etiladi: 0 — ko‘nikma kuzatilmadi; 1 — to‘liq jismoniy yoki uzluksiz yordam bilan; 2 — ko‘p og‘zaki/vizual yordam bilan; 3 — minimal eslatma bilan; 4 — mustaqil va vaziyatga mos bajarildi. Bu mualliflik ishchi mezoni standartlashtirilgan diagnostik test o‘rnini bosmaydi. Natijalarni foizda berishda boshlang‘ich va yakuniy vazifalar soni teng bo‘lishi kerak.

MUHOKAMA

Sensor faoliyatlar muloqot mashg‘ulotiga kirishish, bolaning tanlovini hisobga olish va o‘yin motivatsiyasini qo‘llab-quvvatlash uchun foydali kontekst bo‘lishi mumkin. Biroq taktil yoki vestibulyar mashqning o‘zi avtomatik tarzda so‘z boyligini oshiradi, degan xulosaga kelib bo‘lmaydi. Har bir faoliyatda logoped aniq til maqsadini belgilashi, kommunikativ javobni modellashtirishi, bola tashabbusiga vaqt berishi va o‘rgatilgan ko‘nikmani tabiiy sharoitga ko‘chirishi kerak [2, 3].

Alohida ehtiyot chorasi sifatida bolaning roziligi va noqulaylik belgilari kuzatiladi; sensor ta’sir majburan berilmaydi. Eshitish qobiliyati, rivojlanish profili, og‘iz-motor holati va til muhiti kompleks baholanadi. Og‘ir sensor sezgirliklarda tegishli mutaxassis bilan hamkorlik zarur. Metodik modelning samaradorligini tekshirish uchun keyingi bosqichda nazorat guruhi, oldindan belgilangan natija ko‘rsatkichlari, baholovchini imkon qadar xabarsiz qoldirish va kuzatuv davri bilan empirik tadqiqot o‘tkazish maqsadga muvofiq.

XULOSA

Maktabgacha yoshdagi nutq buzilishlari bo‘lgan bolalarda muloqot ko‘nikmalarini shakllantirish uchun sensor ehtiyojlarni hisobga olgan, ammo markaziga funksional kommunikatsiya maqsadlarini qo‘ygan kompleks korreksion-logopedik yondashuv tavsiya etiladi. Taktil, proprioseptiv, harakatli, eshituv va vizual o‘yinlar nutqiy tashabbus, navbat almashish, so‘rov bildirish va hikoyalashni mashq qilish uchun mazmunli vaziyat yaratadi. Mavjud dalillar sensor integratsiyaning ayrim funksional natijalarini qo‘llab-quvvatlasa-da, nutq va tilga bevosita ta’siri bo‘yicha xulosalar ehtiyotkor bo‘lishi lozim. Natijadorlik individual, kuzatiladigan kommunikativ ko‘rsatkichlar asosida baholanishi zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (2015-YILDAN KEYINGI MANBALAR)

1. Roberts M. Y., Kaiser A. P. Early Intervention for Toddlers With Language Delays: A RandomizedControlled Trial. Pediatrics. 2015;135(4):686–693. DOI: 10.1542/peds.2014-2134.
2. American Speech-Language-Hearing Association (ASHA). Spoken Language Disorders. Practice Portal.https://www.asha.org/practice-portal/clinical-topics/spoken-language-disorders/ (murojaat: 02.11.2026).
3. Schaaf R. C., Dumont R. L., Arbesman M., May-Benson T. A. Efficacy of Occupational Therapy Using AyresSensory Integration: A Systematic Review. American Journal of Occupational Therapy.
4. 2018;72(1):7201190010. DOI: 10.5014/ajot.2018.028431.
5. Hume K., Steinbrenner J. R., Odom S. L., et al. Evidence-Based Practices for Children, Youth, and YoungAdults with Autism: Third Generation Review. Journal of Autism and Developmental Disorders.
6. 2021;51:4013–4032. DOI: 10.1007/s10803-020-04844-2.